

Ontwerpadvies met betrekking tot de toepassing van de algemene boekhoudprincipes op afgeleide financiële instrumenten

Inhoudstabel

1. Inleiding
 - a. Het ontbreken van een conceptueel kader inzake de boekhoudkundige verwerking van afgeleide financiële instrumenten
 - b. Voorwerp van het advies
2. Principes
 - a. Beginsel van voorzichtigheid
 - i. Begrip
 - ii. Principe van de historische kostprijs
 - iii. Realisatiebeginsel
 - b. Overeenstemmingsprincipe tussen kosten en opbrengsten
 - c. Principe van de afzonderlijke waardering
3. Hiërarchische rangschikking van het voorzichtigheidsbeginsel en het overeenstemmingsprincipe
 - a. Primauteit van het realisatiebeginsel op het overeenstemmingsprincipe
 - b. Bijzondere geval van de effectieve dekking (of gesloten positie)
4. Informatieverschaffing

* *

*

1. Inleiding

a. **Het ontbreken van een conceptueel kader inzake de boekhoudkundige verwerking van afgeleide financiële instrumenten**

Sinds bijna twintig jaar heeft financiële sector het gebruik van afgeleide financiële producten ontwikkeld, die vandaag de dag verschillende vormen aannemen. De tijd dat deze producten enkel door professionals werden gebruikt, ligt ver achter ons. Hun toepassing heeft zich geleidelijk aan verspreid over de hele economische sector om zo beter te kunnen inspelen op de meest uiteenlopende dekkings- of investeringsbehoeften. Tegelijkertijd dient er gewezen te worden op de vaststelling dat het Belgische boekhoudrecht, met uitzondering van de referentiesystemen van toepassing op de financiële sector (bankwezen/verzekeringen), niet aangepast is aan deze evoluties op vlak van financial engineering.

De Richtlijnen 2001/65/EG van 27 september 2001, 2003/51/EG van 18 juni 2003 en 2006/46/EG van 14 juni 2006 hebben in de Vierde Richtlijn (Richtlijn 78/660/EEG van 25 juli 1978 betreffende de jaarrekening van bepaalde vennootschapsvormen) de mogelijkheid geïntroduceerd om financiële instrumenten, met inbegrip van derivaten (artikels 42*bis* tot 42*septies*), op basis van de reële waarde te waarderen. Deze machtiging (of verplichting naargelang de keuze van de lidstaten) kan volgens de Zevende Richtlijn beperkt worden tot de geconsolideerde jaarrekeningen (Richtlijn 83/349/EEG van 13 juni 1983 betreffende de geconsolideerde jaarrekeningen).

Zoals wordt uiteengezet in het verslag aan de Koning van het koninklijk besluit van 10 augustus 2009¹, dat de voornoemde Richtlijn 2006/46/EG omzet in Belgisch recht, *“heeft de regering geen gebruik gemaakt van de mogelijkheid geboden door de geciteerde richtlijn om een waardering van financiële instrumenten [op basis van de reële waarde] toe te staan of voor te schrijven samen met de daarmee verband houdende openbaarmakingverplichtingen conform de internationale standaarden voor jaarrekeningen zoals vastgelegd bij Verordening (EG) nr. 1725/2003 van de Commissie van 29 september 2003 (...)”*. De regering is van mening dat het op dit moment nog steeds niet opportuun is om deze mogelijkheid te introduceren in ons nationaal recht.

Niettemin moet erop gewezen worden dat de huidige versie van het koninklijk besluit van 30 januari 2001 tot uitvoering van het Wetboek van Vennootschappen (hierna K.B. W.Venn.) niet de juiste middelen aanreikt om de boekhoudprincipes die van toepassing zijn, hiërarchisch te rangschikken. Deze situatie brengt moeilijkheden met zich mee bij de bepaling van een coherente boekhoudkundige verwerking met algemene draagwijdte voor dit type van instrumenten.

¹ Koninklijk besluit van 10 augustus 2009 tot wijziging van het koninklijk besluit van 30 januari 2001 tot uitvoering van het Wetboek van Vennootschappen en van het koninklijk besluit van 12 september 1983 tot bepaling van de minimumindeling van een algemeen rekeningstelsel.

Bijgevolg heeft de Commissie beslist om rond dit thema een werkgroep op te richten, onder het voorzitterschap van de heer Bruno Colmant, lid van de Commissie. Deskundigen uit het bankwezen, revisoren en deskundigen op vlak van financieel en fiscaal recht hebben deelgenomen aan deze werkgroep.

b. Voorwerp van het advies

Dit advies heeft tot doel om, door verwijzing naar bepaalde voorafgaande adviezen, de meest relevante boekhoudprincipes te ordenen, waaruit dan de boekhoudkundige verwerking van afgeleide financiële instrumenten kan worden afgeleid, zonder afbreuk te doen aan de fiscale verwerking die specifiek van toepassing kan zijn op deze financiële instrumenten.

De Commissie buigt zich in dit advies uitsluitend over afgeleide financiële instrumenten. Het K.B. W.Venn. voorziet immers in de waarderingsregels die van toepassing zijn op niet-afgeleide financiële instrumenten.

c. Afgeleid financieel instrument - Begrip

Het Belgisch boekhoudrecht voorziet niet in een conceptuele definitie van afgeleide financiële instrumenten.

Uit de Belgische financiële wetgeving kan hoogstens worden afgeleid dat ze behoren tot de categorie van de financiële instrumenten².

De internationale boekhoudkundige normen zijn meer expliciet. De IFRS-normen, bijvoorbeeld, definiëren de derivaten als volgt: *“Een derivaat is een financieel instrument of een ander contract dat binnen het toepassingsgebied van deze standaard valt (...) en dat de drie volgende kenmerken bezit:*

- (a) *de waarde verandert als gevolg van veranderingen in een bepaalde rentevoet, prijs van een financieel instrument, commodityprijs, valutakoers, index van prijzen of rentevoeten, kredietwaardigheid of een andere variabele, mits, in geval van een niet-financiële variabele, de variabele niet specifiek voor een contractpartij is (soms “de onderliggende waarde” genoemd);*
- (b) *er is geen nettoaanvangsinvestering benodigd of een geringe nettoaanvangsinvestering in verhouding tot andere soorten contracten die op vergelijkbare wijze reageren op veranderingen in marktfactoren; en*
- (c) *het wordt op een tijdstip in de toekomst afgewikkeld.”*³

Dit advies heeft dus betrekking op optie- of futurescontracten overeenkomstig de bovenvermelde definitie. Het kan bij wijze van voorbeeld, voor wat de contracten zonder optiekenmerk betreft, gaan om termijnwisselcontracten, renteswaps (IRS) of valuta

² Art. 2, 1°, d) tot j), wet van 2 augustus 2002 betreffende het toezicht op de financiële sector en de financiële diensten.

³ IAS 39, § 9.

renteswaps (CIRS), forward rate agreements (FRA of rentefutures). In geval van opties kunnen deze steunen op, aan- of verkoopcontracten van deviezen, van rente caps, floors en collars, van effecten (vastrentende of niet-vastrentende) of op renteswaps. Zoals voorzien in het K.B. W.Venn., gaat het hier ook over bepaalde contracten die betrekking hebben op grondstoffen (“commodities”)⁴.

Vallen echter niet binnen het toepassingsveld van dit advies: de instrumenten uitgegeven of verworven ten voordele van het personeel van de vennootschap, alsook derivaten vervat in andere financiële instrumenten of commerciële verrichtingen waarvan de juridische kwalificatie primeert voor de bepaling van de boekhoudkundige regels die erop van toepassing zijn,.

2. Principes

a. Boekhoudkundig voorzichtigheidsbeginsel

i. Begrip

Het K.B. W.Venn. formuleert het boekhoudkundig voorzichtigheidsprincipe als volgt: *“De waarderingen moeten voldoen aan de eisen van voorzichtigheid, oprechtheid en goede trouw”*⁵.

Deze bepaling vindt haar oorsprong in artikel 31 van de Vierde Richtlijn. Deze preciseert onder punt c) bepaalde elementen die in verband staan met dit voorzichtigheidsbeginsel, namelijk:

- winsten mogen slechts worden opgenomen voor zover zij op de balansdatum gerealiseerd zijn;
- alle verrichtingen die hun oorsprong vinden in het boekjaar of in een vorig boekjaar moeten in aanmerking worden genomen, ook als deze verplichtingen pas bekend worden tussen de balansdatum en de datum waarop de balans wordt opgesteld;
- waardeverminderingen moeten in aanmerking worden genomen, ongeacht het resultaat van het boekjaar.

⁴ Art. 97, K.B. W.Venn. “De grondstoffen die ieder van de contractsluitende partijen het recht geven tot afwikkeling in contanten of enig ander financieel instrument worden als afgeleide financiële instrumenten beschouwd, behalve wanneer:

- a) de contracten gesloten werden en duurzaam dienen voor de verwachte inkoop-, verkoop-, of gebruiksbehoeften van de vennootschap;
- b) zij bij de totstandkoming voor dat doeleinde werden bestemd; en
- c) de afwikkeling naar verwachting zal geschieden door levering van de grondstof.

⁵ Art. 32, K.B. W.Venn.

Het voorzichtigheidsprincipe is dus nauw verbonden met het realisatiebeginsel inzake opbrengsten, maar ook met het principe volgens hetwelk activa gewaardeerd worden aan historische kostprijs.

Bovendien impliceert de toepassing van het voorzichtigheidsbeginsel dat, in het geval er zich twee even waarschijnlijke hypothesen aanbieden, enkel de meest conservatieve moet worden weerhouden.

ii. Beginsel van de historische kostprijs

Dit beginsel staat geformuleerd in artikel 35 van het K.B. W.Venn. en in artikel 32 van de Vierde Richtlijn. Het betekent dat de actiefbestanddelen, op het moment van hun opname in het vermogen van de vennootschap, worden gewaardeerd aan hun aanschaffingswaarde, die beschouwd moet worden als zijnde de aanschaffingsprijs (zoals bepaald in artikel 36, K.B. W.Venn.), de vervaardigingsprijs (zoals bepaald in artikel 37, K.B. W.Venn.) of de inbrengwaarde (zoals bepaald in artikel 39, K.B. W.Venn.).

In principe worden bij de waardering van een actiefbestanddeel dus enkel die kosten in aanmerking genomen die daadwerkelijk gedragen zijn bij de verwerving of totstandkoming.

iii. Realisatiebeginsel

Het realisatiebeginsel staat geformuleerd in artikel 31, 1 a) van de Vierde Richtlijn (zie hoger) en is verbonden met het voorzichtigheidsbeginsel. Het heeft als doel te bepalen op welk moment een opbrengst (of een kost) in de boekhouding moet worden opgenomen. De toepassing van dit beginsel laat dus toe om een opbrengst (of een kost) toe te wijzen aan een bepaald boekjaar. De draagwijdte van dit principe wordt evenwel niet geëxpliciteerd.

Evenmin bevat het Belgische boekhoudrecht een algemene definitie van de begrippen opbrengsten en kosten noch criteria voor de opname ervan in de resultatenrekening.

Bij gebrek aan een algemeen realisatieconcept rijst de vraag of een éénduidige formulering ervan wel mogelijk is. Het realisatieconcept kan immers vanuit verschillende invalshoeken benaderd worden, de allen verdedigbaar zijn maar tekortkomingen vertonen. Zo wordt het realisatieconcept gerelateerd aan de omzetting van een actief in geld, de omzetting van een actief in makkelijk te gelde te maken activa, de vervanging van een actief door een ander actief, het uitvoeren van contractuele verplichtingen, de betrouwbare waardering van waardeschommelingen van activa of het vrije beschikkingsrecht over activa zonder tegelijk de continuïteit van de vennootschap in het gedrang te brengen.

Artikel 33, 2de lid van het K.B. W.Venn. omschrijft het realisatiebeginsel als volgt: *“Er moet rekening gehouden worden met de kosten en de opbrengsten die betrekking hebben op het boekjaar of op voorgaande boekjaren, ongeacht de dag waarop de kosten en*

opbrengsten worden betaald of geïnd, behalve indien de effectieve inning van deze opbrengsten onzeker is (...)”.

Het K.B. W.Venn. relateert dus het realisatieconcept aan de gevolgen van transacties of gebeurtenissen voor de actief- en passiefbestanddelen van de vennootschap. Vanuit deze optiek worden opbrengsten enkel opgenomen in de resultatenrekening wanneer ze, „in de juridische zin van het woord, een voldoende zeker karakter verworven hebben.

De kosten, daarentegen, worden geboekt in de resultatenrekening op het moment dat de schuld die eruit voortvloeit zeker of waarschijnlijk is.

Met andere woorden, latente waardeverminderingen op een bestanddeel van het vermogen van de vennootschap worden weldegelijk geboekt in de resultatenrekening, dit in tegenstelling tot niet-gerealiseerde winsten.

Overeenkomstig dit principe zal de boekhoudkundige verwerking van waardeschommelingen of geldstromen behorende tot een afgeleid financieel instrument verschillen naargelang de aard van de opbrengst of de kost en naargelang de waarschijnlijkheid van realisatie ervan.

Zo kunnen inkomsten die het karakter hebben van interesten, normaal gesproken verbonden aan vastrentende effecten, een zeker karakter krijgen toebedeeld gedurende een gegeven periode vanaf het moment waarop de rentevoet wordt vastgesteld. De opbrengst van de interest wordt dus verdeeld over de desbetreffende periode krachtens het feit dat interesten worden geacht van dag tot dag te worden verkregen, met toepassing van de artikelen 584 en 586 van het Burgerlijk Wetboek (CBN-advies 137/7⁶).

Dezelfde denkpijpe volgende, is een meerwaarde slechts gerealiseerd op het moment dat men erover kan beschikken ten gevolge van de vervreemding. Het goed wordt in dat geval uit het vermogen van de inbrenger gehaald en toegevoegd aan het vermogen van de vennootschap waarin het wordt ingebracht (CBN-advies 157/2⁷).

Ten slotte wordt een nog te ontvangen dividend pas in opbrengst opgenomen vanaf het moment dat de algemene vergadering van de emittent van het aandeel⁸ de goedkeuring heeft gegeven voor de uitkering ervan.

b. Boekhoudkundig principe van overeenstemming tussen kosten en opbrengsten

Het betreft het principe volgens hetwelk kosten en opbrengsten moeten worden opgenomen in de resultatenrekening in de loop van het boekjaar waarop ze betrekking hebben.

⁶ Bulletin CBN, nr. 22, juni 1988, p. 14-15.

⁷ Bulletin CBN, nr. 26, maart 1991, p. 11-13.

⁸ Of de raad van bestuur in het geval van interimdividenden.

Het 2de lid van artikel 33, K.B. W.Venn., zoals eerder geciteerd, illustreert dit principe op dezelfde wijze als, bijvoorbeeld in het 1ste lid van hetzelfde artikel dat stelt: *“Er moet rekening gehouden worden met alle voorzienbare risico’s, mogelijke verliezen en ontwaardingen, ontstaan tijdens het boekjaar waarop de jaarrekening betrekking heeft of tijdens voorgaande boekjaren, zelfs indien deze risico’s, verliezen of ontwaardingen slechts gekend zijn tussen de balansdatum en het ogenblik waarop de jaarrekening door het bestuursorgaan van de vennootschap wordt opgesteld. (...)”*

Het gaat, met andere woorden, om een principe dat toelaat om in de loop van een bepaald boekjaar het economische nettoresultaat van de verrichtingen van de onderneming te onderscheiden, rekening houdende met de gerealiseerde opbrengsten en de gedragen kosten, ook al zouden ze geïnd of uitbetaald zijn in de loop van een ander boekjaar. Dit staat in contrast met het principe van registratie van verrichtingen enkel op basis van cashflow.

De toepassing van dit principe is belangrijk in het kader van het gebruik van afgeleide financiële instrumenten die een belangrijke levensduur kunnen hebben zonder dat er zich ook maar één geldstroom voordoet vóór de uiteindelijke afloop van de verrichtingen.

c. Principe van de afzonderlijke waardering

Artikel 31 van het K.B. W.Venn. preciseert dat elk bestanddeel van het vermogen afzonderlijk wordt gewaardeerd. Dit principe kent echter veel uitzonderingen. Zo bepaalt artikel 47 van het K.B. W.Venn. dat voor actiefbestanddelen met volkomen identieke technische of juridische kenmerken globale afschrijvingen of waardeverminderingen mogen geacteerd worden.

De Commissie heeft het idee reeds onderkend en bevestigd dat dit beginsel voor identieke actiefbestanddelen evenwel volkomen logisch kan worden toegepast wanneer eenzelfde bestanddeel in verschillende actiefposten van de jaarrekening en/of in de rekeningen “Niet in de balans opgenomen rechten en verplichtingen” voorkomt. De voorwaarde is uiteraard dat deze diverse in de jaarrekening uitgedrukte relaties betrekking hebben op bestanddelen met volkomen identieke technische of juridische kenmerken. Voor de afgeleide financiële instrumenten wil dit zeggen dat ze dezelfde onderliggende waarde moeten hebben (CBN-advies 167/2⁹).

Volgens dit advies komt het erop aan om op het moment dat een onderneming verscheidene verrichtingen in tegengestelde zin heeft afgesloten op eenzelfde onderliggende waarde, bepaalde of alle verrichtingen en situaties in kwestie tegenover elkaar te stellen en om voor de toepassing van de boekhoudkundige principes zoals eerder aangehaald, de globale positie aan te nemen die, gelet op het risico, resulteert uit het tegenover elkaar stellen van deze verrichtingen en situaties.

3. Hiërarchische rangschikking van de boekhoudkundige principes inzake realisatie en overeenstemming

⁹ Bulletin CBN, nr. 29, november 1992, p. 3.

a. Primauteit van het boekhoudkundig realisatiebeginsel op het overeenstemmingsprincipe

De gelijktijdige toepassing van het voorzichtigheidsbeginsel (historische kostprijs en realisatie) en het overeenstemmingsprincipe kan voor zekere spanningen zorgen, voornamelijk indien de toepassing van deze beginselen de registratie van een opbrengst betreft.

In feite staat het realisatiebeginsel in contrast met het simultaan en ongedifferentieerd toerekenen van kosten en opbrengsten gegenereerd door afgeleide hetzij geacteerde financiële instrumenten, vanaf het ogenblik dat de boeking van de opbrengsten vereist dat deze zeker zijn, ook al volstaat het dat de kosten slechts waarschijnlijk zijn.

Zoals reeds aangehaald in de inleiding, reikt de Belgische boekhoudkundige reglementering niet de juiste sleutels aan om deze beginselen hiërarchisch te rangschikken. De doctrine is wat dit betreft niet veel explicieter.

Naar de mening van de Commissie, echter, stellen de bepalingen zelf van artikel 33, 2de lid van het K.B. W. Venn, zoals eerder vermeld, dat de toepassing van het overeenstemmingsprincipe op kosten en opbrengsten ondergeschikt is aan het boekhoudkundig realisatiebeginsel.

In de zoektocht naar een boekhoudkundige verwerking die toepasbaar is op afgeleide financiële instrumenten zal, bijgevolg, de toepassing van het boekhoudkundig realisatiebeginsel algemeen genomen primeren op de toepassing van het boekhoudkundig principe van overeenstemming.

Het bijzonder geval van effectieve dekking (of gesloten positie)

De Commissie is van mening dat de aard van de dekkingsverrichting, die de neutralisatie tot doel heeft van de prijsschommelingen en/of de financiële stromen van het gedekte financiële instrument, een afwijkende boekhoudkundige verwerking rechtvaardigt voor het effectieve gedeelte van deze dekking.

Om in aanmerking te komen voor die afwijkende verwerking, moet een dekkingsverrichting aan de volgende voorwaarden voldoen¹⁰ :

- aard van het gedekte element: de dekkingsverrichting moet als onderliggende instrument dezelfde elementen hebben dan deze die door de dekkingverrichting werden afgedekt.

¹⁰ Geïnspireerd op het CBN-advies 167/2 (Bulletin CBN, nr. 29, november 1992, p. 4).

- bestaan van een reël risico: er moet daadwerkelijk sprake zijn van een prijsschommelingsrisico (of van een risico inzake financiële stromen) op het gedekte bestanddeel (of alle gedekte bestanddelen samen);
- er moet voldoende¹¹ correlatie bestaan tussen de prijsschommelingen of financiële stromen van het gedekte bestanddeel en deze van het dekkingsinstrument;
- de correlatie moet gedurende de hele looptijd van de dekkingsverrichting blijven bestaan;
- de dekkingsverrichting moet van in het begin als dusdanig worden geïdentificeerd.

Dit zal evenzeer het geval zijn voor de verrichtingen in tegengestelde zin die elkaar neutraliseren, steunend op eenzelfde onderliggende waarde (cfr. de definitie van een totaalpositie zoals opgenomen in het CBN-advies 167/2¹²).

Er dient gewezen te worden op het feit dat de boekhoudkundige vertaling van een dekkingsverrichting of, meer algemeen, van verrichtingen in tegengestelde richting op eenzelfde onderliggende waarde, moet leiden tot neutralisatie, en niet noodzakelijk tot compensatie, binnen de resultatenrekening, van de waardeschommelingen en/of de financiële stromen van gedekte financiële instrumenten en de financiële dekkingsinstrumenten, conform de bepalingen van artikel 25, §2 van het K.B. W. Venn.

Het principe van vergelijking primeert hier tijdens de periode tijdens dewelke voldaan is aan de voorwaarde van de effectieve dekking.

4. Informatieverschaffing

De waarderingsregels moeten de boekhoudkundige verwerking vermelden van afgeleide financiële instrumenten, evenals van de resultaten van de verrichtingen met betrekking tot deze instrumenten.

¹¹ Die toetsing valt onder de verantwoordelijkheid van het bestuursorgaan. De IFRS-normen kunnen hier verduidelijking bieden, met name door te verwijzen naar een bandbreedte van 80 tot 125%. Meer bepaald volgens de Application Guidance AG105 van de IAS-norm 39: “Een afdekking wordt uitsluitend als zeer effectief aangemerkt indien beide onderstaande voorwaarden zijn vervuld:

- a) *bij het aangaan van de afdekkingstransactie en in daaropvolgende perioden wordt verwacht dat de afdekking zeer effectief is wat betreft het compenseren van aan het afgedekte risico toe te schrijven veranderingen in de reële waarde of kasstromen gedurende de periode waarvoor de afdekking wordt aangemerkt. Een dergelijke verwachting kan op verschillende manieren worden aangetoond, ondermeer door middel van een vergelijking van de aan het afgedekte risico toe te schrijven historische veranderingen in de reële waarde of kasstromen van de afgedekte positie met de historische veranderingen in de reële waarde of de kasstromen van de afdekkingsinstrument, of door een hoge statistische correlatie aan te tonen tussen de reële waarde of de kasstromen van de afgedekte positie en die van het afdekkingsinstrument (...);*
- b) *de werkelijke effectiviteit van de afdekking valt binnen een bereik van 80 en 125% (...)*”.

¹² Bulletin CBN, nr. 29, november 1992, p. 17.

De toelichting moet tevens (onder de “Niet in balans opgenomen rechten en verplichtingen”) een juist beeld geven van de lopende derivaatcontracten, voor zover deze steunen op significante bedragen.

Tot slot dient er, voor zover bepaalde afgeleide financiële instrumenten in de balans niet gewaardeerd worden op basis van de reële waarde, voor elke categorie van dergelijke derivaten, in de staat “Afgeleide financiële instrumenten die niet gewaardeerd zijn op basis van de reële waarde”, een melding te worden gemaakt van het verschil tussen de boekhoudkundige en de reële waarde¹³ van deze derivaten, met opgave van hun omvang en hun aard.

....

* *

*

¹³ De definitie van de reële waarde is als volgt opgenomen in art. 97, K.B. W.Venn.: “Dient te worden verstaan onder waarde in het economisch verkeer : de waarde vastgesteld met verwijzing naar:

- a) een marktwaarde voor de financiële instrumenten waarvoor een betrouwbare markt gemakkelijk is aan te wijzen. Wanneer een marktwaarde voor een gegeven instrument niet eenvoudig kan worden bepaald, maar dit wel kan voor de samenstellende elementen of voor een gelijkaardig instrument, kan de marktwaarde berekend worden op basis van die van zijn bestanddelen of die van het gelijkaardige instrument, of
- b) een waarde berekend met behulp van modellen en algemeen aanvaarde waarderingstechnieken voor de instrumenten waarvoor een betrouwbare markt niet gemakkelijk aan te wijzen is. Deze waarderingstechnieken dienen een redelijke benadering van de marktwaarde op te leveren.”